

Г. М. Прохоров

Крстоликост времена

Постоји важан закон на који желим да укажем, који и откривам тим указивањем: какав год придавали смисао својој садашњости, људи је увек повезују с другим временима, с овим или оним другим временом.

Та је веза природна и неизбежна, јер без других времена *садашње* у нашем мишљењу напросто не може ни постојати. Чим почнемо о њему да мислимо, мора се мислити и о другим временима. Јер садашњост – то је оно што још није прошло, али није ни оно што тек треба да дође. Значи, садашње време је између прошлог и будућег, а ова два – као да су од њега некако постранце. Ако пак усмеримо мисаони поглед одозго наниже, показате се да је садашњост – оно што није вечно јер ће *ићи*, али није ни моментално јер *ираје*. Излази да је садашњост центар крста, чији је врх Вечност, доњи крај Трен, Магнување или Моменат, тј. њена супротност; а са страна – Прошлост и Будућност. Време је крстолико!

У центру пак тога крста смо „Ја“ или „Ми“, који и представљамо *садашњост*, обдарени разумом, савешћу и свешћу, и који смо способни да промишљамо о оном што нас окружује.

Могуће је раздвојити два вида „унутрашњег“ кретања човека – духовну, вредносну усмереност право ка изабраном циљу по овој или оној временској оси, у одабраном, истом смеру, и заокрет, попут заокрета казаљке на сату, од једног циља ка другом. Тај други вид унутрашњег кретања није ништа мање специфично људски него први.

Претеча Христов Јован Крститељ проповедао је покајање (Мат 3,2). И Христос је започео проповед призивом на покајање (Мат 4,17). Покајање, грчки *μετάνοια*, *меџаноја*, то је „преумљење“ – преоријентација ума. Апостол Павле препоручивао је да се с кроткошћу поучавају и противници „еда како дасть имъ Богъ *покаяние въ разумъ истинъ*“ (2 Тим 2,25), што се може превести и као „окретање ума ка познању истине“.

Преподобни Нил Сорски писао је: „Се бо естъ истинная любовь къ ближнимъ – еже *въздвигнути им совѣсть* къ любви Божіи“,¹ где „въздвигнути сѣвѣсть“ значи „окренути ум, свест, навише“. Достојевски у *Дневнику њисца* (јануар 1881. године) чезне за сличном преоријентацијом ума са „текућег“: „Кад бисмо само смогли снаге да се натерамо да макар напола заборавимо на текуће, и усмеримо нашу пажњу на нешто сасвим друго, на неку дубину, на коју, ако ћемо право, досад нисмо ни загледили“; „То јест управо у заокрету наших глава и погледа на сасвим другу страну, него досад – ето то је моја мисао.“

¹ Преподобные Нил Сорский и Иннокентий Комельский. *Сочинения*. Издание подготовил Г. М. Прохоров. СПб, С. 254.

Је ли ико други, осим човека, способан за „окретање ума“, за „заокрет глава и погледа“? Библијска прича о томе како су Ева и Адам окусили смртоносне плодове са забрањеног дрвета познања добра и зла (Пост 2,17; 3,1-6) управо и објашњава порекло тога задивљујућег човековог својства, које га на фрапантан начин издваја од свих других становника Земље, па и свих других форми постојања материје – способности да се „заокрену главе и погледи“, способности преоријентације, „преумљења“, „покајања“ и, значи, способности за историјску промену. Јер, окусивши плод са дрвета познања добра и зла, човек је преузео на себе да сам решава шта је добро а шта лоше, а то је за собом повукло бесконачну смену представа о томе, као и низ његових унутрашњих преоријентација. Непослушност заповести одиграла је улогу окидача: игла унутрашњег компаса се покренула. Специфична особеност човекове свести управо се и дефинише као „способност за слободно стваралачко постављање циљева“.

Обазревши се, пошто је окусио забрањено воће, уместо вечне садашњости човек је око себе угледао четири праве варијанте времена које га окружују, о којима и говоримо, и прихватио се посла да међу њима прави избор. Због промена у својој оријентацији он је стао и сам да се мења, устремљујући се час овамо час онамо. Човек се показао – а то је и досад остао – као *променљива* веза између прошлости, будућности, вечности и момента. Историја је настала као последица дестабилизације односа између времена, последица њиховог „неблагорастворения“. Жеља Јована Претече, Исуса Христа, Апостола Павла, Нила Сорског и Достојевског једна је иста – да се „заокрену главе“, људска свест, у исходни положај, ка савести која указује на Вечност.²

Духовна, умно-срдачна оријентација чини различним један народ од другог и један исти народ од себе самога током времена. Зналац немачке историје сматра да се „једна од особености немачке нације састоји у томе, да је она увек склона да сруши претходни пут свога развоја и да ступи на нови, одбацујући притом највиша достигнућа која је раније остварила. Отуда изненадне промене, ирационални скокови, катастрофални обрти, које тако често учавамо у историји Немачке.“³ Али ми добро знамо да је то својствено не само немачкој нацији, да малте не сваки народ представља двоструко динамички систем, најпре зато што се, следећи неком циљу, развија у одговарајућем смеру и, као друго, зато што једновремено или с времена на време мења свој циљ. А то доводи до промена у карактеру и правилима групне делатности, па тако и у стварању културе и повлачи за собом промене у самим правилима „стварања група“, етногенезе.

Укључујући народ као појаву у појам „социјалне личности“, Л. П. Карсавин је представљао кретање такве „личности“ у историјском времену (као и кретање у животу индивидуалне личности), исто као и ми, као скупно кретање и по радијусу и по кружности – као кретање „од центра ка датој тачки периферије“, а одатле

² См: Прохоров Г. М. *Древнерусское слово съвѣсть и современные русские слова совесть и сознаие*/ Труды Отдела древнерусской литературы. СПб, 2004. Т. 55. С. 523-535.

³ Бенеш О. *Искусство Северного Возрождения. Его связь с современными духовными и интеллектуальными движениями*. М., 1973. С. 117.

– обратно у центар, „да би се из њега покренула у следећу, суседну тачку периферије итд.“⁴ Крећући се у одређеном унутрашњем смеру, народ „говори“, „исказује се“ на начин који одговара томе смеру – на одговарајућу тему, у одговарајућим жанровима, итд. При томе он саздаје жанровске структуре које по својој суштини представљају „целосне материјално изражене унутрашње акте оријентације човека у стварности“.⁵

Људи узајамно опште не само зато што мере своје сопствено време заједничким мерилом – пулсирањем природног времена које их обухвата. Општење је могуће углавном тада када људе повезује исто историјско време које стварају узајамно општећи. Но у истој мери у којој оно повезује своје творце (општење писца и читаоца вид је сарадње у стварању *историјској* времена), оно раздваја све остале. А шта се то мења са временом у друштвеној свести?

Мењају се очигледне истине. Оне се мењају неумољиво и неповратно, чак и кад речи, појмови и њихове уобичајене везе остају по спољашности старе. И сваки човек својим свакодневним избором учествује у непрекидном стварању историјског времена, у рађању ове или оне очигледности.

Ако оно што улази у свест човека из његове константне биолошке природе називамо *подсвешћу*, онда, дакле, то што долази човеку у виду непоколебљивих истина као резултат општења с другим људима, васпитањем, социјалним животом, те као резултат искуства и стваралаштва самога човека, треба назвати *надсвешћу*. То је област „очигледних истина“ у индивидуалној свести, варијабла, која даје боју и преображава оно устаљено – надлично, друштвено у личности. Друштвена, интегрисана надсвест и јесте дух времена који се пројављује у понашању људи као „динамички стереотип“, у литератури и уметности као систем жанрова и стилова, у науци као аксиоме. Али, пре свега, у надсвест треба убројати стваралаштво у свој његовој многострукости, јер се у стваралаштву она пројављује и оваплоћује најизразитије. У ствари, за почетак стваралаштва потребна је бар нада у могућност општења. Од „другог човека“ почиње и труд, и стваралаштво, и историја, и надсвест.

Као и у случају подсвести, надсвест није нешто спољашње, страно, нешто што постоји независно од човека. Наравно, то је његова унутрашња област, тачније област „унутрашњег човека“.

Смер за рад свести задају изнутра и савест, и подсвест, и надсвест. Али ако би превладала подсвест с њеним непроменљивим скупом циљева, историја би се завршила, уступивши место природи; отишло би у небиће историјско време и у потпуности би тријумфовало време циклично, природно; тријумфовала би „природна нужност“.

Управо променљива надсвест принуђује казаљку *Свеси* да се обрће. Обрт те казаљке означава истовремено промене и у стваралаштву и у самосвести људи. Ка сваком нама замисливом времену води свој стваралачки пут. Али, у сваком случају, време на које казаљка *Свеси* указује као на Добро, као резултат друштвеног стваралачког напора начини се уметничким. У надсвести, у сфери очигледног,

⁴ Карсавин Л. П. *О личности*. Каунас, 1929. С. 64, 166.

⁵ Медведев П. Н. *Формальный метод в литературоведении*. Л., 1928. С. 181.

формира се уметничка Прошлост, уметничка Вечност, уметничка будућност или уметнички Трен.

Поставимо у мислима опит. Замислимо неку „надсвест“ у нашој власти, која обједињује извештан број од ње зависних индивидуалних свести. Имитирајући „слободно стваралачко постављање циљева“, наместимо нашу казаљку испрва, рецимо, на Прошлост и дајмо нашим учесницима у опиту енергетски импулс.

Индивидуалне свести сагласиће се с тим да је прва вредност, највеличанственије чудо у природи управо људска породица и крвна веза, одредиће се у складу с тим – по својим прецима и, значи, обједињаваће се и разједињавати по принципу заједништва или различности крви. Било која најпре узета људска заједница распашће се на крвно-рођачке колективе – на родове, племена, народе, и произићи ће нешто попут пометње језика при зидању вавилонске куле. Осећај освештаности крви и семена обавезно ће се пројавити и у нормама понашања, у обичајима, рашириће се култ предака, обред крвног побратимства, крвна освета, vendetta; „благородне“ ће стати да убијају, могуће, без проливања крви (као Монголи); процветаће епски тип стваралаштва, највероватније колективно-безименог усменог, у коме ће се приповедати о подвизима, снази и храбрости хероја-предака, као што се то чини у хомеровском или скандинавском епосу; добиће велику практичну важност и естетску вредност генеалогичка – набрајање ко кога „роди“. Показаће се да је човек не слободни индивидуум него детерминисани члан рода. Време ће стати да мере пулсирањима Рода – поколењима, од чега ће се оно смотати у клупче, постаће циклично. Смислом живота постаће продужење Рода, а тај смисао може се изразити речима једнога од јунака Нодара Думбадзе: „Имаћу много деце, унука, праунука. А после ће нас бити још много више, и цео свет бићемо ми. Ми никад нећемо умрети, ми ћемо живети вечно.“

Тај «осећај времена» Лав Николајевич Гумиљев назвао је „пасеизмом“. „Његов смисао је у томе“ – пише он, – „што сваки активни творац етничке целине себе осећа као настављача линије предака, којој он нешто додаје: још једна победа, још једно здање, још један рукопис, још један исковани мач. То ‘још’ говори о томе да прошлост није отишла, она је у човеку, и зато јој треба додавати нешто ново, јер се самим тим прошлост прибира, помиче напред. Сваки проживљени минут доживљава се као прираст присутне, постојеће прошлости (Passé existente).“⁶

Заокренимо казаљку укруг – до осе „Будућност“. И уместо настављача рода и племена, одједном ћемо угледати социјалне делатеље разнога порекла које обједињује стрмљење да друштво у коме живе доведу до савршенства. Њихове духовне потребе почеће да задовољава „друштвено-научна“ литература у жанру манифеста, парола, утопијских пројеката, трактата налик на научне директиве које одушевљавају, радосних саопштења о испуњењу плана и о брзом напредовању у смеру који указује руководство.

Још један заокрет казаљке – за 90 степени – и пред нама су људи за које ни крв отаца ни светла будућност друштва не представљају ништа. То су поштова-

⁶ Гумиљев Л. Н. *Етногенез и биосфера Земљи*. СПб, 2002. С. 118.

оци самих себе и хедонисти који свесно или несвесно исповедају теорију Макса Штринера о томе да је „ја – језгро које треба да се ослободи од свих стега“, који дела патхос речи Фауста (Гете) – „Не треба гледати ни у даљину ни у прошлост, само је у садашњости срећа и радост“ – и патхос Пушкинових стихова: „Зависити од цара, зависити од народа, – зар није исто? Бог с њима. Никома рачуна не полагати, а само себи самоме служити и угађати.“ Узети у целини, ти људи нити чине род-племе нити политичку партију. „Људи таквог склопа“ – пише Л. Н. Гумиљев – „заборављају прошлост и неће да знају за будућност. Они хоће да живе сад и за себе. Они су храбри, енергични, талентовани, али све то што раде, они раде само за себе саме. Они такође чине подвиге, али због сопствене похлепе траже високе положаје, да би се наслађивали својом влашћу, јер је за њих реална само садашњост, под којом се неизбежно подразумева само своја, лична.“⁷

Уопште, по својој природи, „Трен“ – то је усмерење које дезинтегрише, које разлаже етнос на гомилу „Ја“ од којих је свако самоме себи закон. Скоро да за те људе главни продукти стваралаштва и за употребу постају рекламе које стимулишу жеље, лакирани журналы са саблажњивим сличицама, затупљујућа ритмичка музика и све што одваја човека од Прошлости, Будућности и од Вечности – дуван, алкохол, наркотици, секс. Ту над човеком господаре страсти.

Л. Н. Гумиљев разликује и четврто „осећање времена“ које се „састоји у игнорисању времена као таквог. Време не интересује људе тога склопа, зато што од дељења времена они немају никакве користи у тој делатности која их храни и у којој су сви делови времена исти. Ти људи (које смо више назвали ђифтама) живе у свим земљама, али у присуству других категорија они су једва приметни. Када пак с тријумфом футуризма сви њихови супарници ишчезну, из пукотина измиле неистребљиви медиокритети и историјско време се зауставља, а земљу покрије магла“.⁸ Мени се чини да је то варијанта култа Трена, „актуализам“ људи не превише енергичних, *субиасионарних*.

Али има и стварно четврта варијанта оријентације у времену, па дакле и одговарајући „осећај“. Обрнимо још једном казаљку *Свесѿи* за 180 степени – тако да дође на осу „Вечност“ и тако се поклопи са смером *Савесѿи*. Ту се индивидуална свест, преставши да придаје значај своје и туђему пореклу и уживању, једнако као и несавршенству друштвеног строја, устремљује ка Непролазном, а њени носиоци показују се не више као чланови рода или политичке партије, не еготици-хедонисти или бледе ђифте, него личности које се спасавају од погубељи у времену и у целини се јављају као религиозна општина, чија литература постају молитве, химне, житија, проповеди и друга дела која овако или онако најављују Вечност.

Руководећи се *само* својим умом, слично Буди или Платону, они супротстављају као неуклопиве, засићене стално променљивом материјом, време и непроменљиву вечност: да се достигне Вечност, сматрају они, потребно је дематеријализовати се.

⁷ Исто. С. 119.

⁸ Исто. С. 122.

На парадоксалан, с те њихове тачке гледишта, начин, хришћанство дематеријализацију од човека не захтева.

Као што знамо из Новог Завета, Исус Христос био је Син Божји и човечји, син Дјеве Марије, значи, собом је јављао Вечност-у-садашњости. Јер Он је имао славу у Оца „прије него свијет постаде“ (Јн 17,5), а Отац је имао љубав к Њему „прије постања свијета“ (Јн 17,24), а родио се у времену као и сваки човек. Значи, Бог-Љубав сјединио је у Себи, у једној од Својих ипостаси, божанску вечност и пролазно људско време. У догматици хришћанске Цркве Син Божји и одређује се као ипостас, тј. Личност, која је у себи сабрала неспојиво – Божију и људску природу, бесмртност и смртност. Оне су се сабрале несливено, јер су неспојиве, и недељиво, јер су сабрране у „недељивом“ (реч „индивидуум“ превод је грчког τό ἄτομον, „атом“ – која управо то и означава).

Приметимо да се тачно тако повезују у садашњем и сва остала времена – несливено, јер да се слију с њиме више се не би ни разликовала од *садашњега*, и недељиво, јер да се разделе разрушило би се све оно у односу на што она једино и постоје и што их једино и може повезати у једно, у живи крст – личност, народ, култура.

Сви који су предавали смрти Исуса Христа знали суда је Он невин. Иницијатори тога убиства, јудејски првосвештеници, то су чинили, како говоре јеванђелисти (Мт 27,18; Мк 15,10) из зависти, осећајући, значи, своју слабост пред Њим и плашећи се за оно што су и чували – традиције које интегришу крв Авраама, Исака и Јакова у Закон, тј. ради Прошлости-у-садашњости. Христос је пак као домаћин смело нарушио те традиције и више њих поставио вечно („А ово је живот вјечни да познају тебе јединога истинога Бога, и кога си послао Исуса Христа“ – Јн 17,3) и говорио о одлучном раздвајању Вечности од Прошлости и „да ће се од вас узети царство Божије, и даће се народу који његове родове доноси“ (Мт 21,43). Мишљење првосвештеника Кајафе „да је боље да умре један човек него народ да *пропадне*“ (Јн 18,14) – то је пресуда Вечности-у-садашњости изречена у име Прошлости-у-садашњости.

А да Прошлост-у-садашњости спроведе пресуду у дело, помогао јој је издајник Јуда Искариотски. Према Јеванђељима, то је био човек са ковчежићем-касицом, нимало равнодушан према новцу. Он се успротивио када су жене, не штедећи, помазале ноге Исусове правим народовим драгоценим миром које се могло продати, како је он ту одмах добацио, за триста гроша (Јн 12,4-6). „Среброљубиємъ недуговавъ, имѣній рачитель“ – пева се о њему на свету Четрдесетницу. Јуда је за паре продао свога Учитеља – за тридесет сребрњака. А потом се обесио. Јер страст, пошто упропасти човека, одбацује га.

„У служби потреба и страсти“ човека (Пушкин, *Вийез ѿврднца*) новац представља најуниверзалнији кључ ризница света, кључ од сласти Трена-Моментa. Страст среброљубља један је од видова власти Момента над човеком, једна од три класичне – поред сластољубља и славољубља – страсти из којих, сагласно са хришћанском аскетском (може се рећи и психолошком) литературом, израстају све остале. У случају Јуде Искариотског, Трен-у-садашњости продао је Прошлости-у-садашњости Вечност-у-садашњости.

Римљанин Понтије Пилат одлично је видео да од Јудеја оптужени Галилејац није, с римске политичке тачке гледишта, крив ни за шта. Али управо с римске политичке тачке гледишта, тј. полазећи од интереса оптималне догледне будућности Империје, њему се учинило целисходним да одступи пред аборигенима-Јудејима. Он се уплашио политичке нестабилности услед могућих нередa у провинцији којом је управљао и компликација у сопственој каријери услед достава ћесару о његовој непоузданости – баш тиме су му и припретили првосвештеници. Будуће-у-садашњости, одступивши под притиском Прошлости-у-садашњости, предало је смрти Вечност-у-садашњости.

И врло брзо државни делатници Римске империје, више и не перући руке, стали су да предају хришћане смрти зато што су хришћани.

Прошлост, Трен и Будућност сложено су се потрудиле да Вечност у време, у историју, не пусте. Али упркос њиховим заједничким напорима, Вечност је у садашњости остала, остала је у историји, и ту се показала као пожељна и од изузетног значаја, као једна од најзначајнијих појава.

Вечност се вратила у пролазну садашњост с васкрслим Исусом Христом и остала у њој, зато што се Он обраћао људима који имају *савесџи* – с неутуђиве, али занемарене стране умног света човека – са стране Вечности; а у историји људске културе постоји такав закон – освајање неосвојеног. Остала је благодарећи настанку Цркве – у црквеној Речи, од древних времена, од времена катакомби, с љубављу окруженом дивним уметностима: уметношћу писма, уметношћу читања и певања написаног, уметношћу ликовне илустрације написаног и уметношћу архитектуре – остала је у црквеним Тајнама чији циљ баш и јесте тајанствено урастање Вечног у садашње.

Црква је, по сопственом учењу, Тело Христово, а њени чланови – делови тога мистичног Тела. Христос је, по вери Цркве, Богочовек: вечни Бог у свој Својој пуноћи и смртни човек – у свој својој моменталности у једном лицу, или ипостаси – Вечан-у-садашњости – несливено и нераздељиво. Тај задивљујући парадокс хришћанске догматике је предмет вере и може бити схваћен само вером; разум и машта ломе на њему зубе; или ломе парадокс на пола да га лакше прогутају и тада се појављују јереси. Људска логика је пак непријатељ парадокса; и није зачудо што се она труди и овако и онако да одстрани из хришћанства парадоксалност, па су и сва јеретичка учења знатно логичнија него хришћанско ортодоксно. Једнима је изгледало једноставније да мисле да Исус није био предвечни Бог него да је био створен као човек у кога се привремено уселио Бог (несторијанци); други, напротив, посумњали су да су се у свој пуноћи сачувала Његова људска својства, закључивши да је оно божанско које Њему припада растворило, као море кап воде, Његову људску природу (монофизити). Али благодарећи подвигу једног задивљујућег човека, Преподобног Максима Исповедника, ортодоксно хришћанство је као врхунску драгоценост сачувало тај парадоксални догмат о јединству супротности у Христу – о Вечности-у-садашњости.

Јасно схватајући да су се обе природе, божанска и људска, сабравши се у личности-ипостаси Исуса, сачувале у њему целе и неокрњене, Преподобни Максим

је чврсто бранио став о пуноћи својстава сваке од њих, укључујући и вољу. „Први пут у историји читаве светоотачке мисли он је огласио пуноћу учења о људској вољи Христа.“⁹

Тај богословски став, изванредно важан за хришћанско схватање личности Богочовека, није ништа мање важан, приметимо, за хришћанско схватање личности свакога човека, за сву хришћанску антропологију, за могућност остварења Вечности-у-садашњости. Осамнаест година након што је преподобни Максим – измрцварен, с одрубљеном десницом и ишчупаним језиком – скончао у прогонству на источној обали Црнога мора, на Кавказу, тај став био је усвојен, потврђен и озваничен 680-681. године на Седмом Васељенском Сабору.

Изворник: Прохоров, Г. М. (1994). „Крестообразность времени“, *Мера* 2, 74-80. Са руског језика превео др Драгомир Давидовић.

---

⁹ Иоанн (Мейендорф) прот. *Введение в святоотеческое богословие*. Изд. 2-е. Клин, 2001. с. 360.